

PRZYMUS WYBORCZY W BELGII. KILKA UWAG NA TEMAT OBOWIĄZKOWEGO GŁOSOWANIA

1. Wprowadzenie do pojęcia przymus wyborczy

Obowiązkowe głosowanie (przymus wyborczy, obowiązek wyborczy) występuje w wielu państwach na świecie. Przymus wyborczy występuje w dwóch formach – jako przymus polityczny lub prawny. Ta pierwsza forma charakterystyczna jest dla państw niedemokratycznych. Przymus prawny występuje w państwach demokratycznych, gdzie ujęty jest jako nakaz uczestnictwa w wyborach. W państwach demokratycznych, które zdecydowały się na wprowadzenie obowiązkowego głosowania, jednym z głównych powodów była chęć zwiększenia frekwencji w wyborach do parlamentu. Przymus wyborczy jest obowiązującą prawną regułą wyborczą, zwykle o randze konstytucyjnej.¹ Rozumiany jest jako obowiązek uczestniczenia w procesie wyborczym, a nie obowiązek głosowania. Wbrew nazwie nie jest to obowiązek głosowania, lecz obowiązek stawienia się i zarejestrowania się w lokalu wyborczym.² Co więcej, przymus wyborczy nie oznacza obowiązku głosowania na jedną z partii politycznych. Wyborca może oddać głos (ważny lub nie) w lokalu wyborczym, może też odmówić wrzucenia karty do głosowania do urny wyborczej. Przymus wyborczy, zdaniem Lijpharta, to jedynie obowiązek udania się do urny wyborczej. Przymusowe głosowanie nie oznacza przecież obowiązku dokonania konkretnej preferencji. Zdaniem Lijpharta, głosowanie obowiązkowe ogranicza w mniejszym stopniu wolność obywateli i jest dla nich mniej uciążliwe od spełniania wielu innych obowiązków prawnych, jak obowiązek płacenia podatków, służby wojskowej czy pobierania nauki. Nieuczestniczenie w głosowaniu oznacza czerpanie korzyści z demokracji bez wnoszenia w nią osobistego wkładu.³

---

1 G. Kryszewski, Przymus wyborczy, „Przegląd Sejmowy” 2004, nr 3(62), s. 63.

2 A. Lever, Compulsory voting: a critical perspective, „British Journal of Political Science”, March 2009, s. 3.

3 A. Lijphart, Unequal Participation: Democracy's Unresolved Dilemma, „American Political Science Review” 1997, vol. 91, No. 1, s. 10.

Obecnie przymus wyborczy występuje w dwudziestu dziewięciu państwach na świecie.⁴ Pierwszymi państwami (obok Belgii), które wprowadziły przymus wyborczy były: Liechtenstein (rok 1862), Argentyna (1914), Luksemburg (1919) i Australia (1924).⁵ Także Stany Zjednoczone eksperymentowały z przymusem wyborczym (Dakota 1898, Massachusetts 1918)⁶, Wenezuela (połowa lat 90. XX w.) i Holandia (1967) zrezygnowały z obowiązku wyborczego. Obecnie przymus wyborczy obowiązuje w sześciu zachodnioeuropejskich państwach: Belgii, Grecji, Liechtensteinie, Luksemburgu, Szwajcarii (w kantonie Schaffhausen⁷) i na Cyprze. Austria, Włochy i Holandia wprowadziły abolicję.

Nieuczestniczenie w wyborach skutkuje nałożeniem na obywateli mniej lub bardziej dotkliwych sankcji. Przymus wyborczy (oraz ewentualne sankcje za nieuczestniczenie w wyborach) wywiera bezpośredni wpływ na frekwencję. We wszystkich dwudziestu dziewięciu państwach, w których obowiązuje przymus wyborczy, frekwencja jest najwyższa i znacznie przewyższa frekwencję wyborczą w państwach, w których nie wprowadzono przymusu wyborczego (średnio o 10-15%).⁸

Zatem na pojęcie przymusu wyborczego składają się dwa elementy: obowiązek głosowania i sankcje za niedopełnienie tego obowiązku. Jeżeli natomiast państwo nie nakłada kar na niegłosujących, wówczas przymus wyborczy obejmuje jedynie stawienie się w lokalu wyborczym, a niespełnienie tego obowiązku nie pociąga za sobą żadnych sankcji. W niektórych krajach tylko zarejestrowani wyborcy mają obowiązek głosowania. Ale rejestracja w wyborach nie jest obowiązkowa.⁹

W przypadku Belgii właściwszą nazwą jest „automatyzm” głosowania niż przymus wyborczy. Na wyborcy ciąży obowiązek udania się do lokalu wyborczego, gdzie może oddać pustą kartkę do głosowania. Zatem termin „wstrzymujący się od głosu” nie ma szczególnego znaczenia w belgijskim słownictwie wyborczym. Głos wstrzymujący się jest traktowany jak głos pusty czy nieważny. Liczy się liczba osób przybyłych do lokalu wyborczego.

Celem artykułu jest analiza przymusu wyborczego w Belgii, ukazanie powodów wprowadzenia obowiązkowego głosowania oraz przybliżenia toczącej się debaty na temat utrzymania bądź likwidacji obowiązku wyborczego w tym kraju.

2. Ewolucja prawa wyborczego w Belgii

Wybory w Belgii miały charakter cenzusowy. W 1891 r. czynne prawo wyborcze przysługiwało zaledwie 1% społeczeństwa (mężczyznom, którzy ukończyli

4 http://www.idea.int/vt/compulsory_voting.cfm (data dostępu: 18.04.2014 r.).

5 M. Gratschew, *Compulsory Voting in Western Europe*, (w:) *Voter Turnout in Western Europe*, s. 25.

6 S. Jackman, *Compulsory Voting*, *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, s. 3.

7 A. Żukowski, *Przymus wyborczy – istota, przesłanki i implikacje*, „Prawo i Polityka” 2009, nr 1(1), s. 112.

8 International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA), <http://www.idea.int/> (data dostępu: 18.04.2014 r.).

9 M. Gratschew, *Compulsory Voting...*, *op. cit.*, s. 26.

25 lat i płacili podatek ziemski).¹⁰ Według ordynacji wyborczej z 1830 r. wyborcy głosowali w siedzibie władz okręgu wyborczego. Odległość od miejsca zamieszkania, czas trwania wyborów i brak politycznego wyrobienia części elektoratu były głównymi powodami rosnącej absencji wyborczej.¹¹ Ograniczenia cenzusowe zniosła znowelizowana konstytucja w 1893 r. czyniąc wybory obowiązkowymi i pluralnymi. Mężczyznom od 25. roku życia przysługiwały 2 lub 3 głosy.¹² Uprzywilejowani w liczbie głosów byli ojcowie rodzin i właściciele ziemscy oraz osoby posiadające dyplom wyższej uczelni. Orędownikami tych zmian były trzy partie polityczne: *Partie ouvrier belge*, *Parti liberal* i część demokratów wywodząca się z *Parti catholique*.¹³ W okresie 1919-1948 prawo głosowania posiadali nadal wyłącznie mężczyźni, ale każdy z nich miał jeden głos, a cenzus wieku obniżono do 21 lat. Obowiązek głosowania wprowadzono w 1893 roku. Każda osoba wpisana do rejestru wyborców ma obowiązek uczestniczenia w wyborach.¹⁴ Powszechne wybory dla kobiet i mężczyzn, którzy ukończyli 21 lat miały miejsce w latach 1948-1981. Cenzus wieku do 18 lat dla obu płci obniżono w 1981 roku.¹⁵

Belgia była pierwszym państwem na świecie, które w 1899 r. zmieniło większościowy system wyborczy na proporcjonalny.¹⁶ Zasada proporcjonalności i tajności głosowania została wprowadzona do konstytucji w 1920 roku.¹⁷ Artykuł 62 konstytucji Belgii wyraźnie stanowi, iż głosowanie jest obowiązkowe i tajne.¹⁸

3. Wprowadzenie przymusu wyborczego w Belgii

Przymus wyborczy w Belgii istnieje od 1893 r.¹⁹ i dotyczy także wyborów do Parlamentu Europejskiego.²⁰ Belgia była pierwszym państwem na świecie, w któ-

10 R. Jankowska, Głosowanie obowiązkowe a demokracja. Przykład Królestwa Belgii, (w:) S. Wróbel (red.), *Dylematy współczesnej demokracji*, Toruń 2011, s. 321.

11 Konstytucja Królestwa Belgii, Tłumaczenie i wstęp. W. Skrzydło, Warszawa 2010, s. 11.

12 A. Głowacki, *System konstytucyjny Belgii*, Warszawa 1997, s. 7.

13 J.-B. Pilet, Choosing compulsory voting in Belgium: strategies and ideas combined, <http://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/53cb7c8c-38e0-4a02-8cdc-47d70494182f.pdf>, 2007, (data dostępu: 20.04.2014 r.) s. 3-4.

14 Art. 105-107 Kodeksu wyborczego Belgii z 12 kwietnia 1894 r. [Code Lectoral de 12 avril 1894], *Interieur* 15.04.1894, nr 1894041255, s. 1121, http://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/loi_a1.pl?language=fr&la=F&c-n=1894041230&table_name=loi&&caller=list&fromtab=loi&tri=dd+AS+RANK#LNK0001 (data dostępu: 20.04.2014 r.).

15 J. Stengert, Histoire de la législation électorale en Belgique, *Revue belge de philologie et d'histoire*. Tome 82 fasc. 1-2, 2004. Histoire medievale, moderne et contemporaine - Mitteleeuwe. moderne en hedendaagse geschiedenis, s. 248.

16 M. Hooghe, K. Deschouwer, Veto Players and Electoral Reform in Belgium, „West European Politics”, 2011, vol. 34(3), s. 628.

17 A. Młynarska-Sobaczewska, *Prawo wyborcze do parlamentu Królestwa Belgii*, (w:) S. Grabowska, K. Skłodowski (red.), *Prawo wyborcze do parlamentu w wybranych państwach europejskich*, Kraków 2006, s. 80.

18 Konstytucja Królestwa Belgii..., *op. cit.*

19 J. Briggs, K. Celis, For or Against: Compulsory Voting in Britain and Belgium, „Social and Public Policy Review” 2010, 4(1), s. 2.

20 P. van Aelst, J. Lefevère, Has Europe got anything to do with the European elections? A study on split-ticket voting in the Belgian regional and European elections of 2009, „European Union Politics” 2012, vol. 13(3), s. 8. Frekwencja w Belgii w wyborach do PE od 1979 do 2014 r. nigdy nie spadła poniżej 90% – A. Muxel, Les enjeux. Des élections européennes en manque d'électeurs, mais une relative stabilisation de la participation, „SciencePO Juin”

rym obowiązek głosowania obejmował całość terytorium. Wcześniej przymus wyborczy występował w niektórych kantonach szwajcarskich, ale nie na skalę ogólnopolską.²¹ Do 1893 r. głosowanie w Belgii nie było obowiązkowe. Do belgijskiej konstytucji wprowadzono stosowną zmianę celem dążenia do „możliwie pełnego odzwierciedlenia poglądów i nastrojów społecznych, co miałyby zapewnić parlamentowi reprezentatywność i silną reprezentację demokratyczną”.²² W istocie głosowanie obowiązkowe wprowadzono po to, by upowszechnić ideę głosowania wśród niewykształconych warstw społeczeństwa oraz by nie pozwolić pracodawcom na odebranie robotnikom prawa do udziału w wyborach poprzez zatrzymanie ich w pracy. Stosowanie przymusu wyborczego wynikało z poglądu, iż obowiązkiem każdego obywatela jest zainteresowanie się sprawami państwa tym bardziej, iż w 1861 r. w Brukseli w wyborach uczestniczyło jedynie 10% uprawnionych do głosowania.²³ Natomiast w wyborach parlamentarnych w 1843 r. frekwencja wyniosła 14%.²⁴ Niska frekwencja stała się głównym argumentem na rzecz wprowadzenia w Belgii przymusu głosowania. Przymus wyborczy w Belgii dla wszystkich mężczyzn obowiązuje od 1919 r. (system wielokrotnego głosu zastąpiono zasadą „jeden człowiek, jeden głos”), a dla wszystkich kobiet od 1949 r.).²⁵ Konstytucyjne wprowadzenie obowiązkowego głosowania miało na celu zagwarantowanie, że nowi wyborcy – wszyscy mężczyźni będący obywatelami Belgii mający przynajmniej jeden głos – masowo objawią się i głosując przyczynią się do sukcesu wyborczego nowej socjalistycznej partii robotniczej.²⁶ Partia Liberalna niechętna była tej zmianie i optowała za pozostawieniem woluntarystycznych wyborów. Jeden z jej deputowanych – Charles Graux – wstrzymujących się wyborców socjalistów określił jako biednych i nieszczęśliwych wyrzutków społecznych, będących ignorantami w sprawach politycznych, niezdolnych do oddania świadomego głosu.²⁷

Drugim głównym argumentem na rzecz wprowadzenia głosowania obowiązkowego była chęć zmniejszenia głosów zwolenników partii radykalnych. Partie katolickie liczyły na wzrost liczby głosów swych zwolenników, zwłaszcza na obszarach wiejskich. Paradoksalnie, przyczyn zwycięstwa skrajnie prawicowej partii politycznej Vlaams Block w wyborach w 1991 r. upatrywano właśnie w obowiązkowym głosowaniu. Wyborcy, na których ciąży obowiązek głosowania, przelali swą frustrację oddając głosy na ugrupowanie skrajnie prawicowe. Do pewnego stopnia racjonalność tego rozumowania sprawdza się. Niemniej pamiętać należy, iż we fran-

2014, no 4, s. 3, <http://www.cevipof.com/rtefiles/File/ELECTIONS%20EUROPEENNES/noteMUXEL.pdf> (data dostępu: 20.04.2014 r.).

21 J. Stengert, *Histoire de la legislation...*, *op. cit.*, s. 268.

22 L. Zola, *Przymus wyborczy. Geneza, praktyka funkcjonowania, argumenty za i przeciw*, „Studia BAS” 2011, 3(27), s. 12.

23 A. Żukowski, *Przymus wyborczy...*, *op. cit.*, s. 113.

24 M. Rachwał, *Przymus wyborczy a legitymizacja władzy politycznej*, „Studia Polityczne” 2012, nr 4, s. 236.

25 A. Żukowski, *Przymus wyborczy...*, *op. cit.*, s. 114.

26 M. Hooghe, K. Deschouwer, *Veto Players...*, *op. cit.*, s. 628.

27 A. Malkopolou, *The History of Compulsory Voting in Europe. Democracy's Duty?*, Routledge 2015, s. 1.

cuskojęzycznej części kraju²⁸ w równym stopniu obowiązuje przymus wyborczy i bynajmniej nie skutkuje realnym zwycięstwem partii skrajnie prawicowych.²⁹

Kolejnym argumentem na rzecz wprowadzenia przymusu wyborczego była chęć zagwarantowania, by partie polityczne nie płaciły potencjalnemu elektoratowi swoich przeciwników za powstrzymanie się od udziału w głosowaniu. Powszechnie wówczas twierdzono, że w tamtym okresie wybory były korumpowane (za pomocą pieniędzy czy tylko jednej butelki whisky).³⁰ Elity polityczne były przekonane, że obowiązek głosowania obniży koszty kampanii wyborczych, ponieważ przymus wyborczy zastąpi znaczne nakłady finansowe kampanią nakłaniającą wyborców do pójścia do urn wyborczych.³¹ Dotychczas kandydaci w wyborach parlamentarnych opłacali koszty podróży wyborców, zapewniali im posiłek w dniu wyborów, np. legendarne „kielbaski d’Alost”.³² Wybory odbywały się w stolicy. Wprowadzenie obowiązkowego głosowania zdejmowało ciężar finansowy z barków polityków z wielu względów, a jednym z nich był fakt, że wybory odbywały się teraz w gminie, bez konieczności podróży do stolicy. Ustanowiony w 1893 r. przymus wyborczy wsparty został minimalnymi sankcjami.³³

Każdy obywatel, któremu przysługuje czynne prawo wyborcze, ma obowiązek wziąć udział w dniu wyborczym (*Election Day*). Obywatele belgijscy powyżej 18. roku życia oraz osoby figurujące w spisie mieszkańców gminy są automatycznie zarejestrowani jako wyborcy.³⁴ Każdy zarejestrowany wyborca otrzymuje przed wyborami wezwanie na wybory (*lettre de convocation*). Każda osoba wpisana do prowadzonego przez gminę rejestru wyborców ma obowiązek uczestniczenia w wyborach.³⁵ W wyborach do parlamentu i Rad Wspólnot/Regionów oraz prowincjonalnych warunkiem jest cenzus osiadłości. Wyborca powinien zamieszkiwać w danej miejscowości przynajmniej 6 miesięcy. Od tego obowiązku zwolnione są niektóre kategorie osób, np. prawnie uznani za niezdolnych do głosowania, odbywający karę ponad 3 miesiące pozbawienia wolności itp.

Ciekawie przedstawia się sytuacja w przypadku obywateli belgijskich mieszkających poza granicami kraju. Od 1999 r. są oni uprawnieni do głosowania, aczkol-

28 O podziale językowym Belgii zob. szerzej np.: E. Kuzelewska, „Language Border and Linguistic Legislation in Belgium”, *Michigan State International Law Review* 2015, vol. 3(1), <http://msuil.org/?forum-conveniens=language-border-and-linguistic-legislation-in-belgium> (data dostępu: 29.04.2014 r.).

29 M. Hooghe, K. Deschouwer, *Veto Players...*, *op. cit.*, s. 623.

30 J.C. Courtney, D. Wilby, *Le débat sur le vote obligatoire*, *Revue parlementaire canadienne/hiver* 2007, s. 42, http://www.revparl.ca/30/4/30n4_07f_Courtney-Wilby.pdf (data dostępu: 29.04.2014 r.).

31 L. Żołądek, *Przymus wyborczy...*, *op. cit.*, s. 12.

32 J. Stengert, *Histoire de la législation...*, *op. cit.*, s. 268.

33 R.B. Achour, *Etat de la question. Pour ou contre le vote obligatoire?*, Institut Emile Vandervelde 2010, s. 21, <http://www.iev.be/getattachment/04267ce6-9f77-4518-9bd5-b4b7d1bc174c/Pour-ou-contre-le-vote-obligatoire--.aspx> (data dostępu: 29.04.2014 r.).

34 J.-B. Pilet, *Choosing compulsory voting...*, *op. cit.*, s. 2.

35 Art. 105-107 Kodeksu wyborczego Belgii z 12 kwietnia 1894 r. [Code Lectoral de 12 avril 1894], *Interieur* 15.04.1894, nr 1894041255, s. 1121, http://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/loi_a1.pl?language=fr&la=F&c-n=1894041230&table_name=loi&&caller=list&fromtab=loi&tri=dd+AS+RANK#LNK0001 (data dostępu: 29.04.2014 r.).

wiek nie są automatycznie zarejestrowani na liście wyborców.³⁶ Powinni uprzednio zarejestrować się w ambasadzie. Następnie otrzymują kartę wyborczą i wówczas także dla nich głosowanie staje się obowiązkowe. Ten sam system obowiązuje dla nie-Belgów mieszkających w Belgii. Przymus wyborczy dotyczy nie tylko obywateli tego państwa, ale i cudzoziemców w sytuacji, gdy osoba nie mająca belgijskiego obywatelstwa rejestruje się w spisie wyborców³⁷ (dotyczy tylko wyborów do Parlamentu Europejskiego i wyborów lokalnych). Od 1999 r. obywatele UE zamieszkujący Belgię mają prawo do głosowania w lokalnych wyborach.³⁸ Do nich należy decyzja o ewentualnym zarejestrowaniu się w spisie wyborców. Jeżeli zdecydują się podać swoje nazwiska na listę wyborców, wówczas także są objęci obowiązkiem głosowania, włącznie z sankcjami za jego niedopełnienie. Od 2004 r. prawo do głosowania w wyborach lokalnych zostało rozciągnięte na wszystkich niebelgijskich obywateli zamieszkujących terytorium Belgii przynajmniej od pięciu lat.³⁹ Obie te reformy napotkały po drodze na liczne trudności. Obawiano się głównie potencjalnych zaburzeń lingwistycznej równowagi w Brukseli, gdzie mieszka wielu Europejczyków i innych nie-belgijskich obywateli.

Zgodnie z belgijskim prawem wyborca jest obowiązany przybyć do lokalu wyborczego i potwierdzić u członków komisji wyborczej swą tożsamość. Nie musi jednak nic zaznaczać na kartach wyborczych.

4. Sankcje za niedopełnienie obowiązku głosowania

Nieuczestniczenie w wyborach pociąga za sobą sankcje wymienione w rozdziale VI belgijskiego Kodeksu Wyborczego w art. 207-210.⁴⁰ W pierwszych latach obowiązywania przymusu wyborczego w Belgii sankcją stanowiła formalna reprimenda udzielana osobom, które po raz pierwszy uchyliły się od przybycia do lokalu wyborczego.⁴¹ Wyborcy, którzy nie mogą wziąć udziału w głosowaniu, przedstawiają sędziemu pokoju powody nieobecności wraz z koniecznymi środkami dowodowymi. W terminie ośmiu dni od ogłoszenia wyniku wyborów prokurator królewski sporządza listę wyborców nie uczestniczących w głosowaniu i których przyczyny nieobecności nie zostały uznane za usprawiedliwione. Wyborcy ci ponoszą odpowiedzialność przed sądem ds. wykroczeń.⁴² W Belgii grzywna przy pierwszej nie-

36 Loi du 18 décembre 1998.

37 L. Żołądek, Przymus wyborczy..., *op. cit.*, s. 17.

38 Loi du 23 mars 1989 r. relative à l'élection du parlement européen, art. 39; La loi du 27 janvier 1999 [Moniteur belge du 30 janvier 1999].

39 J.-B. Pilet, Choosing compulsory voting..., *op. cit.*, s. 2; La loi du 19 mars de 2004 [Moniteur belge du 23 avril 2004].

40 Kodeks wyborczy [Code electora] z 18 kwietnia 1894 r., „Interieur” 1894.04.15, nr 1894041255, s. 1121, http://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg.pl?language=fr&la=F&cn=1894041230&table_name=loi (data dostępu: 29.04.2014 r.).

41 S. Birch, Full participation. A comparative study of compulsory voting, United Nations University Press, 2009, s. 8.

42 A. Młynarska-Sobaczewska, Prawo wyborcze do parlamentu..., *op. cit.*, s. 84.

obecności w wyborach wynosi 5-10 euro (decyzją sędziego pokoju może wynosić 30-60 euro), przy drugiej 10-25 euro (a nawet 60-150 euro).⁴³ Wyborca, który nie uczestniczy w wyborach i jego nieobecność nie zostanie uznana za nieusprawiedliwioną, płaci karę grzywny, od której nie przysługuje żadne odwołanie. W razie gdy nieobecność wyborcy powtórzy się co najmniej cztery razy w ciągu 15 lat, wyborca jest skreślany z listy wyborców na 10 lat i w ciągu tego okresu dodatkowo nie może otrzymać żadnej nominacji ani funkcji we władzach publicznych.⁴⁴ Jest to poniekąd swoiste ograniczenie praw obywatelskich i może stanowić skuteczny straszak z uwagi na fakt, iż blisko 16% Belgów zatrudnionych jest w sektorze publicznym.⁴⁵ Jednakże na podkreślenie zasługuje fakt, iż w Belgii dopuszcza się głosowanie przez pełnomocnika i korespondencyjne.⁴⁶

Podkreślić należy, iż ustawowe sankcje za niedopełnienie obowiązku wyborczego w zasadzie pozostają na papierze, nie licząc kary grzywny. Od 2003 r. żaden obywatel Belgii nie został pociągnięty do odpowiedzialności za nieuczestniczenie w wyborach, ponieważ z uwagi na natłok spraw w sądzie prokurator królewski nie przekazywał stosownych wniosków.⁴⁷

Tabela 1. Frekwencja w wyborach do izb federalnych Belgii w latach 1981-2014

Wybory	Frekwencja (w %)
2014	89,45
2010	89,22
2007	91,08
2003	91,63
1999	90,53
1995	91,10
1987	93,40
1985	93,59
1981	94,60

Źródło: opracowanie własne.

43 Code électoral art. 209-210, <http://www.elections.fgov.be/index.php?id=3300&L=0> (data dostępu: 06.05.2014 r.).

44 A. Młynarska-Sobaczewska, Prawo wyborcze do parlamentu..., *op. cit.*, s. 84.

45 E. Lund, Compulsory voting: a possible cure for partisanship and apathy in U.S. politics, „Wisconsin International Law Journal”, vol. 31(1), s. 95-96.

46 E. Dydak, A. Saczuk, Królestwo Belgii, (w:) K.A. Wojtaszczyk, M. Poboży (red.), Systemy polityczne państw Unii Europejskiej, tom I, Warszawa 2013, s. 134.

47 R.B. Achour, Etat de la question..., *op. cit.*, s. 21-22.

Na przestrzeni 30 lat frekwencja w wyborach do izb federalnych Belgii utrzymuje się na zbliżonym, wysokim poziomie oscylującym wokół 90%. Aktywne uczestnictwo Belgów wynika z ich przekonania o moralnym obowiązku głosowania i wysokiej świadomości obywatelskiej. Co prawda, kilka dni przed wyborami środki masowego przekazu informują o obowiązku udziału w wyborach, przypominając równocześnie o sankcjach za nieuczestniczenie w głosowaniu.⁴⁸ Pomimo wysokiej frekwencji uwagę zwraca fakt znaczących dysproporcji pomiędzy regionami Walonii i Flandrii. W wyborach do belgijskiego parlamentu federalnego odnotowano ¼ mieszkańców Walonii i Brukseli nieobecnych lub oddających głos nieważny lub pusty, podczas gdy dla mieszkańców Flandrii ten odsetek wyniósł 15%.⁴⁹

5. Dyskusja na temat likwidacji przymusu wyborczego w Belgii

Od chwili wprowadzenia aż do lat 70. XX wieku przymus wyborczy był kontestowany przez wiele osób. Apogeum kontestacji przypadło na 1970 r., kiedy to Holandia zrezygnowała z obowiązkowego głosowania. Wówczas przede wszystkim Flamandowie zaczęli rozważać swe stanowisko w sprawie przymusu wyborczego, a idea skopiowania pomysłu Holendrów znalazła uznanie zwłaszcza wśród nowych partii regionalnych. Opowiadały się one także za wprowadzeniem referendum i bezpośrednim wyborem burmistrzów miast. We wczesnych latach 90. XX w. Flamandzcy liberałowie (PVV, obecnie VLD) rozpoczęli kampanię na rzecz zniesienia obowiązkowego głosowania. Podnoszono nieśmiało sugestie, iż przymus wyborczy pośrednio przyczynia się do „patologicznych” wyników wyborów parlamentarnych, co skutkuje trudnością w sformowaniu federalnego rządu. Dla liberałów większą wartość ma głos pojedynczego świadomego wyborcy niż pasywnych obywateli, którzy uczestniczą w wyborach, ponieważ tego wymaga od nich prawo. Owi pasywni obywatele są skłonni oddać swoje głosy pod wpływem impulsu na partie ekstremalne, bynajmniej nie kierując się pobudkami ideologicznymi.⁵⁰

Dla flamandzkich liberałów obowiązek głosowania jest wyrazem zbyt restrykcyjnego charakteru państwa i stoi w sprzeczności z zasadami wolności osobistej jednostki. Według VLD nikt nie może być zmuszany do wyboru swych przedstawicieli, jeżeli tego sobie nie życzy. Prawo do głosowania powinno być rozpatrywane jedynie w kategoriach prawa, zaś obywatele są wolni w zakresie korzystania bądź nie z usługujących im praw.⁵¹

48 J.-B. Pilet, *Choosing compulsory voting...*, *op. cit.*, s. 3.

49 G. Pion, *Le vote blanc et nul en Wallonie: analyse écologique et individuelle*, *Belgeo (Revue Belge de Géographie)*: Miscellaneous 2010, no 3, s. 249.

50 A. Malkopolou, *The History of Compulsory...*, *op. cit.*, s. 1-2.

51 L. de Winter, J. Ackaert, *Compulsory Voting in Belgium: a Reply to Hooghe and Pelleriaux*, „*Electoral Studies*”, vol. 17 (4), s. 427.

Jeśli chodzi o argumenty dotyczące ewentualnego naruszenia podstawowych praw i wolności jednostki przez obowiązkowe głosowanie, problem ten został rozpoznany w 1971 r. przez Europejską Komisję Praw Człowieka (a nie jak w literaturze podaje się rozstrzygnięty orzeczeniem Europejskiego Trybunału Praw Człowieka).⁵² Do 1998 r. skargi indywidualne wnoszone były do Komisji, która w przypadku uznania dopuszczalności skargi prowadziła sprawę na rzecz aplikanta przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka. Dopiero w Protokole XI z 1994 r. (wszedł w życie w 1998 r.) wprowadzono możliwość składania skargi indywidualnej bezpośrednio do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Komisja w 1971 r. uznała skargę *X versus Austria* za niedopuszczalną. W ocenie Komisji stosowanie przymusu wyborczego nie stanowi naruszenia podstawowych praw i wolności, bowiem obowiązek wyborczy jest niezmienny i w rzeczywistości ma błędną nazwę, zwłaszcza w Europie Zachodniej. Komisja argumentowała, że wiele systemów obowiązkowego głosowania nie wymaga od obywateli głosowania, lecz jedynie uczestniczenia w wyborach.⁵³ To uczestniczenie, obecność w lokalu wyborczym, jest obowiązkowe, a nie głosowanie. W ocenie Komisji przymus wyborczy nie stanowi naruszenia prawa do wolności myśli, sumienia i religii (art. 9 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka).⁵⁴ Komisja wskazała, że tylko obecność (uczestniczenie) jest obowiązkowe, wyborcom natomiast pozostawia się wolność w oddawaniu głosów pustych bądź nieważnych.⁵⁵

Propozycje zniesienia przymusu wyborczego pojawiają się w Belgii od początku lat 90. XX wieku. Nie znosi się jednak na dokonanie istotnych zmian w tym zakresie z uwagi na fakt, iż likwidacja obowiązkowego głosowania wymaga reformy konstytucyjnej. Dokonanie zmiany konstytucji w tym zakresie jest praktycznie niemożliwe z uwagi na wymóg *supermajority*, czyli większości 2/3 głosów.⁵⁶ Co więcej, w przeciwieństwie do liderów głównie partii liberalnych (np. VLD), Belgowie nie są zainteresowani zniesieniem przymusu wyborczego upatrując w nim ważną i zgodną z wymogami ustawodawczymi kwestię.⁵⁷

Przeciwko zniesieniu przymusu wyborczego występują liderzy partii socjalistycznych zdając sobie sprawę, że w następstwie zniesienia obowiązkowego głosowania stracą wyborców i tym samym miejsca w parlamencie. Co prawda, socjaliści nie są znaczącymi *veto-players* w parlamencie (z uwagi na niewielką liczbę posiadanych mandatów) i pewnie samodzielnie nie byłiby w stanie zablokować decyzji, niemniej likwidacja przymusu wyborczego nigdy oficjalnie nie została włączona

52 B. Engelen, Why Compulsory Voting Can Enhance Democracy, *Acta Politica* 2007, nr 42, s. 30.

53 Decyzja Europejskiej Komisji Praw Człowieka w sprawie *X versus Austria*, Application no. 4982/71, <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-27952> (data dostępu: 06.05.2014 r.).

54 L. Baston, K. Ritchie, Turning out Or Turing off? An analysis of political disengagement and what can be done about it?, London 2014, <http://electoral-reform.org.uk/downloadfile/turning-out-or-turning-off-.pdf> (data dostępu: 06.05.2014 r.), s. 36.

55 Europejska Konwencja Praw Człowieka, http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_POL.pdf (data dostępu: 06.05.2014 r.).

56 Konstytucja Belgii z 1994 r., Tytuł VIII.

57 M. Hooghe, K. Deschouwer, *Veto Players...*, *op. cit.*, s. 632.

do parlamentarnej agendy i nie stała się przedmiotem głosowania.⁵⁸ Podobne do socjalistów stanowisko zajmuje Partia Chrześcijańskich Demokratów, niechętna proponowanej przez liberałów zmianie. Ewentualne zniesienie przymusu wyborczego podważyłoby ugruntowaną i satysfakcjonującą pozycję chrześcijańskich demokratów.⁵⁹ Partie liberalne, na które głosują zwykle lepiej wykształceni i zaangażowani społecznie wyborcy, nie obawiają się utraty elektoratu w wyniku ewentualnego zniesienia obowiązkowego głosowania.

Liberałowie, zdając sobie sprawę z trudności w dokonaniu zmiany konstytucyjnej dotyczącej likwidacji przymusu wyborczego, w 2008 r. zmienili strategię. Otóż, jednym z argumentów zniesienia przymusu wyborczego są ograniczone możliwości nakładania sankcji na osoby nie dopełniające obowiązku głosowania. Owe sankcje są zbyt ograniczone, by mogły być efektywne w przekonaniu obywateli do wzięcia udziału w głosowaniu. Oznacza to, że osoba nie wywiązująca się z obowiązku głosowania jest niemal pewna, że nie zostanie ukarana. Lider Partii Liberalnej zaproponował – pozostawiając konstytucyjną zasadę obowiązkowego głosowania – zniesienie postanowienia prawa wyborczego (zwykłą większością głosów) przewidującego sankcje za nieuczestniczenie w głosowaniu. Gdyby plan liberałów się powiódł, mieli oni nadzieję, że wyborcy zrozumieliby, że skoro obowiązkowe głosowanie nie jest już sankcjonowane, zatem zgodność z konstytucyjną zasadą odchodziłaby powoli do lamusa tak, jak się stało w przypadku innych państw. Propozycja liberałów, tak jak i poprzednie, nie stała się przedmiotem debaty w parlamencie.⁶⁰

Natomiast zwolennicy utrzymania przymusu wyborczego podnoszą, iż obowiązek głosowania daje gwarancję legitymizacji instytucji politycznych przez obywateli. Demokracja oparta jest na woli ludu (*Participation is the lifeblood of democracy*⁶¹). Wymagane jest zatem od obywateli efektywne wyrażenie owej woli w głosowaniu. Obrazowo ujęli to flamandzcy socjaliści głosząc, iż „obowiązkowe głosowanie gwarantuje, że parlament nie jest firmą, gdzie niewielka mniejszość bogatych udziałowców ma władzę, ponieważ większość udziałowców jest nieobecna”.⁶² Chrześcijańscy demokraci stoją na stanowisku, że obowiązkowe głosowanie zapewnia integrację w systemie demokratycznym najsłabiej i mniej wykształconych obywateli. Nie zaprzeczają, że owi wyborcy są (czy byli) politycznymi ignorantami. Brak obycia w sprawach politycznych wynikał z braku doświadczenia. Jednakże obowiązkowe głosowanie pozwoliło niższym warstwom społecznym na zaznajomienie się z politycznym cyklem wyborów, umożliwiło im nauczenie się, jak gło-

58 *Ibidem*, s. 632.

59 K. Deschouwer, Political Parties and Their Reactions to the Erosion of Voter Loyalty in Belgium: Caught in a Trap, (w:) P. Mair, W.C. Müller, F. Plasser (red.), Political Parties and Electoral Change, Sage 2004, s. 202.

60 M. Hooghe, K. Deschouwer, Veto Players..., *op. cit.*, s. 633.

61 M.N. Franklin, Electoral Participation, (w:) L. Leduc, R.G. Niemi, P. Norris (red.), Comparing Democracies: Elections and Voting in Global Perspective, London 1996, s. 216.

62 J.-B. Pilet, Choosing compulsory voting..., *op. cit.*, s. 9.

wać i szanować wybory. Przyczyniło się wreszcie do zainteresowania zwiększeniem swoich praw.⁶³

Tabela 2. Gdyby w Belgii zrezygnowano z przymusu wyborczego, to czy głosowałbyś w wyborach?

Odpowiedzi	LATA				Średnia (w %)
	1991	1995	1999	2003	
Zawsze	34.9	43.1	47.4	41.8	41.8
W większości	12.1	14.3	14.9	14.8	14.0
Czasami	12.5	13.3	11.5	14.3	12.9
Nigdy	30.5	24.7	21.5	26.8	25.9
Nie wiem	10.0	4.6	4.7	2.3	5.4
Ogółem	100	100	100	100	100
Liczba respondentów	2691	3638	4229	2221	

Źródło: *Belgian Election Studies (ISPO) of 1991, 1995, 1999, 2003 (Billiet, Swyngedouw et al. 1991-2004). Dane w tabeli w %.*

W świetle badań, których celem było ustalenie na podstawie przeprowadzonych ankiet ewentualnego spadku frekwencji w przypadku uchylecia przymusu wyborczego, 26,6% Belgów odpowiedziało, że nie uczestniczyłoby w głosowaniu, gdyby nie było obowiązkowe, zaś 13% belgijskich respondentów czyniłoby to „czasami”.⁶⁴ Z drugiej strony, patrząc na dane w tabeli, nasuwa się optymistyczny wniosek. Ponad 50% respondentów zawsze bądź w większości uczestniczyłoby w wyborach nawet po zniesieniu obowiązkowego głosowania. Można zatem sformułować wniosek, iż do obowiązku głosowania w Belgii nie podchodzi się z niechęcią, lecz z czcią. Belgowie traktują głosowanie jako ważny, obywatelski obowiązek, który winni wykonywać jako obywatele państwa.⁶⁵ Ewentualne zniesienie przymusu wyborczego skutkowałoby spadkiem frekwencji wyborczej (ale wciąż ponad połowa uczestniczyłaby w głosowaniu) i silnym przekonaniu, że skorzystałyby na tym partie bardziej konserwatywne.⁶⁶

Przeciwnicy przymusu wyborczego w odpowiedzi na argumenty o zwiększeniu frekwencji wyborczej wskazują inne sposoby. Poza obowiązkowym głosowaniem są to: ustalenie dnia wyborów na dzień wolny od pracy czy nawet święto narodowe,

63 Malkopolou, *The History of Compulsory...*, *op. cit.*, s. 2.

64 G. Kryszew, *Przymus wyborczy...*, *op. cit.*, s. 67.

65 E. Lund, *Compulsory voting...*, *op. cit.*, s. 97-98.

66 A. Lijphart, *Thinking about democracy. Power sharing and majority rule in theory and practice*, Routledge 2008, s. 205.

wprowadzenie systemu automatycznej rejestracji, utworzenie punktów wyborczych w galeriach handlowych, rozciągnięcie czasu głosowania do dwóch dni czy stosowanie innych sposobów motywacyjnych.⁶⁷ W dyskusji pojawiają się też głosy, iż niebranie udziału w wyborach jest pewną formą politycznej ekspresji. Niska frekwencja może zwyczajnie oznaczać brak zadowolenia wyborców z władzy politycznej lub stanowić wyraz politycznej apatii. Zdaniem przeciwników obowiązkowego głosowania obowiązek wyborczy nie zwiększa legitymizacji rządzących. Przymus wyborczy co prawda przekłada się na wzrost frekwencji, ale nie na legitymizację rządu ze względu na fakt dość licznego odsetka „oślich głosów”,⁶⁸ nieważnych czy głosów protestu.

Tocząca się w Belgii dyskusja na temat konieczności zmiany prawa wyborczego (w szczególności proporcjonalnego systemu i metody d'Hondta, niezmienianych od chwili wprowadzenia w 1899 r.) objęła swym zasięgiem także rozważania co do konieczności utrzymania przymusu wyborczego. Co prawda wprowadzono drobne modyfikacje do belgijskiego systemu wyborczego, niemniej nie wpłynęły one znacząco na kluczowy wymiar procesu wyborczego.⁶⁹ Większość Belgów opowiada się za utrzymaniem obowiązkowego głosowania argumentując swe stanowisko przekonaniem o zniwelowaniu politycznej polaryzacji. W sytuacji gdy głosowanie byłoby nieobowiązkowe, dominowałby następujący profil wyborcy: mężczyzna, wysoko wykształcony, około 35 lat.⁷⁰

6. Podsumowanie

Belgia plasuje się wśród dwudziestu państw na świecie z najwyższą frekwencją wyborczą w wyborach parlamentarnych.⁷¹ Przymus wyborczy jest bez wątpienia najbardziej efektywnym sposobem zwiększenia frekwencji wyborczej. Obowiązkowe głosowanie stymuluje rząd do ułatwiania procedur wyborczych (np. brak potrzeby każdorazowej rejestracji wyborczej czy wyznaczanie dnia wolnego od pracy dniem wyborów). Z uwagi na fakt, iż wyborcy często nie zdają sobie sprawy, że głosowanie leży w ich własnym interesie, przymus wyborczy staje się pewnego rodzaju strażnikiem ochrony demokratycznych praw wyborczych. Obowiązkowe głosowanie przenosi ciężar na obywateli, jednak państwo stosujące go odwzajemnia się wprowadzając instytucjonalne rozwiązania redukcji stosownych kosztów (jak głosowanie w dni wolne od pracy, łatwość rejestracji wyborców). Sankcje stanowią

67 L. Hill, Compulsory voting in Australia: a basis for a 'best practice' regime, „Federal Law Review” 2004, vol. 32, s. 485.

68 G. Kryszewski, Standardy prawne wolnych wyborów parlamentarnych, Białystok 2007, s. 250.

69 M. Hooghe, K. Deschouwer, Veto Players..., *op. cit.*, s. 628.

70 S. Marien, Is Compulsory Voting a Good Idea? The Consequences of Compulsory Voting in Belgium, PartiRep Research Network Brussels/Leuven 2007, s. 8-9, M. Hooghe, K. Pelleriaux, Compulsory Voting in Belgium: an Application of the Lijphart Thesis, „Electoral Studies” 1998, vol. 17(4), s. 421-423.

71 S. Marien, Is Compulsory Voting..., *op. cit.*, s. 5.

sprawę mniejszej wagi. Istotną cechą obowiązkowego głosowania jest fakt, iż to głosowanie rozumiane jest jako obywatelski obowiązek.⁷² Przymus wyborczy w Belgii został wprowadzony jako element towarzyszący upowszechnieniu wyborów. Stał się on nie tylko elementem systemu prawno-politycznego, ale także tradycją czy nawykiem. Jest to swoisty styl życia, gdzie ważniejsze są normy społeczne niż sankcje. W powszechnym przekonaniu Belgów głosowanie jest nie tylko prawem, ale i formą odpowiedzialności za państwo. Belgowie biorą udział w wyborach, ponieważ jest to część funkcjonowania demokracji.

Zwolennicy obowiązku wyborczego wskazują na lepsze odzwierciedlenie woli wyborców przekładającej się na wybór przedstawicieli do parlamentu. Wybory są demokratycznym obowiązkiem obywateli, zatem przymus wyborczy zwiększa demokratyczny poziom wyborów i legitymizację wybranych władz, a także skutecznie uniwersalizuje powszechne prawo wyborcze.

BIBLIOGRAFIA

- Achour R.B., *Etat de la question. Pour ou contre le vote obligatoire?*, Institut Emile Vandervelve 2010, s. 21, <http://www.iev.be/getattachment/04267ce6-9f77-4518-9bd5-b4b7d1bc174c/Pour-ou-contre-le-vote-obligatoire--.aspx>
- Baston L., K. Ritchie, *Turning out Or Turing off? An analysis of political disengagement and what can be done about it?*, London 2014, <http://electoral-reform.org.uk/downloadefile/turning-out-or-turing-off-.pdf>
- Birch S., *Full participation. A comparative study of compulsory voting*, United Nations Press, 2009
- Briggs J., K. Celis, *For or Against: Compulsory Voting in Britain and Belgium*, *Social and Public Policy Review* 2010, 4(1)
- de Winter L., J. Ackaert, *Compulsory Voting in Belgium: a Reply to Hooghe and Pelleriaux*, *Electoral Studies*, vol. 17 (4)
- Deschouwer K., *Political Parties and Their Reactions to the Erosion of Voter Loyalty in Belgium: Caught in a Trap*, (w:) P. Mair, W.C. Müller, F. Plasser (red.), *Political Parties and Electoral Change*, Sage 2004
- Dydał E., A. Sączak, *Królestwo Belgii*, w: K.A. Wojtaszczyk, M. Poboży (red.), *Systemy polityczne państw Unii Europejskiej*, tom I, Warszawa 2013
- Engelen B., *Why Compulsory Voting Can Enhance Democracy*, *Acta Politica* 2007, nr 42
- Franklin M.N., *Electoral Participation*, (w:) L. Leduc, R.G. Niemi, P. Norris (red.), *Comparing Democracies: Elections and Voting in Global Perspective*, London 1996
- Głowacki A., *System konstytucyjny Belgii*, Warszawa 1997
- Gratschew M., *Compulsory Voting in Western Europe (w:) Voter Turnout in Western Europe*

---

72 S. Matsler, *Notes. Compulsory Voting in America?*, *Southern California Law Review* 2003, vol. 76, s. 966, <http://www-bcf.usc.edu/~uscrlaw/pdf/076404.pdf> (data dostępu: 10.05.2014 r.).

- Hill L., Compulsory voting in Australia: a basis for a 'best practice' regime, *Federal Law Review* 2004, vol. 32
- Hooghe M., K. Deschouwer, *Veto Players and Electoral Reform in Belgium*, *West European Politics*, 2011, vol. 34(3)
- Hooghe M., K. Pelleriaux, *Compulsory Voting in Belgium: an Application of the Lijphart Thesis*, *Electoral Studies* 1998, vol. 17(4)
- Jackman S., *Compulsory Voting*, *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*
- Jankowska R., *Głosowanie obowiązkowe a demokracja. Przykład Królestwa Belgii*, (w:) S. Wróbel (red.), *Dylematy współczesnej demokracji*, Toruń 2011
- Konstytucja Królestwa Belgii, Tłumaczenie i wstęp*. W. Skrzydło, Warszawa 2010
- Konstytucja Królestwa Belgii, Tłumaczenie i wstęp*. W. Skrzydło, Warszawa 2010
- Kryszew G., *Przymus wyborczy*, *Przegląd Sejmowy* 2004, nr 3(62)
- Kryszew G., *Standardy prawne wolnych wyborów parlamentarnych*, Białystok 2007
- Kuźelewska E., *Language Border and Linguistic Legislation in Belgium*, *Michigan State International Law Review* 2015, vol. 3, <http://msuir.org/?forum-conveniens=language-border-and-linguistic-legislation-in-belgium>
- Lever A., *Compulsory voting: a critical perspective*, *British Journal of Political Science*, March 2009
- Lijphart A., *Unequal Participation: Democracy's Unresolved Dilemma*, *American Political Science Review* 1997, vol. 91, No. 1
- Lijphart A., *Thinking about democracy. Power sharing and majority rule in theory and practice*, Routledge 2008
- Lund E., *Compulsory voting: a possible cure for partisanship and apathy in U.S. politics*, *Wisconsin International Law Journal*, vol. 31(1)
- Malkopolou A., *The History of Compulsory Voting in Europe. Democracy's Duty?*, Routledge 2015
- Marien S., *Is Compulsory Voting a Good Idea? The Consequences of Compulsory Voting in Belgium*, *PartiRep Research Network Brussels/Leuven* 2007
- Matsler S., *Notes. Compulsory Voting in America?*, *Southern California Law Review* 2003, vol. 76, <http://www-bcf.usc.edu/~usclrev/pdf/076404.pdf>
- Młynarska-Sobaczewska A., *Prawo wyborcze do parlamentu Królestwa Belgii*, (w:) S. Grabowska, K. Składowski (red.), *Prawo wyborcze do parlamentu w wybranych państwach europejskich*, Zakamycze 2006
- Muxel A., *Les enjeux. Des élections européennes en manque d'électeurs, mais une relative stabilisation de la participation*, *SciencePO Juin* 2014, no 4, s. 3, <http://www.cevipof.com/rtefiles/File/ELECTIONS%20EUROPEENNES/noteMUXEL.pdf>
- Pilet J.-B., *Choosing compulsory voting in Belgium: strategies and ideas combined*, <http://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/53cb7c8c-38e0-4a02-8cdc-47d70494182f.pdf>, 2007
- Pion G., *Le vote blanc et nul en Wallonie: analyse écologique et individuelle*, *Belgeo (Revue Belge de Géographie): Miscellaneous* 2010, no 3
- Rachwał M., *Przymus wyborczy a legitymizacja władzy politycznej*, *Studia Polityczne* 2012, nr 4

- Stengert J., Histoire de la législation électorale en Belgique, Revue belge de philologie et d'histoire. Tome 82 fasc. 1-2, 2004. Histoire medievale, moderne et contemporaine – Middeleeuwse. moderne en hedendaagse geschiedenis
- van Aelst P., J. Lefevere, Has Europe got anything to do with the European elections? A study on split-ticket voting in the Belgian regional and European elections of 2009, European Union Politics 2012, vol. 13(3)
- Żołądek L., Przymus wyborczy. Geneza, praktyka funkcjonowania, argumenty za i przeciw, Studia BAS 2011, 3(27)
- Żukowski A., Przymus wyborczy – istota, przesłanki i implikacje, Prawo i Polityka, 2009, nr 1(1)

**COMPULSORY VOTING IN BELGIUM.
A FEW REMARKS ON MANDATORY VOTING**

Democracy is not possible without the participation of citizens in politics. One of the duties required of citizens for development of democracy is the selection of representatives to parliament. Belgium is one of several European countries with compulsory voting. The Belgian compulsory voting system is the oldest and the most stable in the world. Although views on mandatory voting are split, it remains in use and non-participation in elections is sanctioned. The aim of the article is to analyze compulsory voting in Belgium, identifying the reasons for its introduction and discussing the ongoing debate in that country on whether the practice should be maintained or abolished.

Keywords: elections, compulsory voting, Belgium

Słowa kluczowe: wybory, przymus wyborczy, Belgia